

Філософські науки

УДК 930.8(477):82-061.2.16/17

Борканюк Алла Борисівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національна академія Служби безпеки України

Borkaniuk Alla

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Philosophy

National Academy of the Security Service of Ukraine

Остроухов Володимир Васильович

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії

Національна академія Служби безпеки України

Ostroukhov Volodymyr

Doctor of Philosophical, Professor,

Head of the Department of Philosophy

National Academy of the Security Service of Ukraine

Шульмін Сергій Олександрович

старший викладач кафедри філософії

Національна академія Служби безпеки України

Shulmin Serhiy

Senior Lecturer of the Department of Philosophy

National Academy of the security service of Ukraine

**ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ТА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ
ОБ'ЄДНАНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII-XVIII СТ. НА
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

THE INFLUENCE OF INTELLECTUAL AND LITERARY AND ARTISTIC ASSOCIATIONS OF THE SECOND HALF XVII-XVIII CENTURY ON THE OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY

Анотація. В статті досліджується роль інтелектуальних та літературно-мистецьких об'єднань української культури другої половини XVII-першої половини XVIII ст. у формування української національної ідентичності, вивчається їх роль в організації культурного процесу барокової доби із врахуванням складного контексту політичної, інтелектуальної, конфесійної та культурної історії України.

Ключові слова: історія української культури, доба українського бароко, національна ідентичність, суспільно-політична історія, Києво-Могилянська академія, Чернігівське літературно-філософське коло.

Summary. the article examines the role of intellectual and literary and artistic associations of Ukrainian culture of the second half XVII of the first half XVIII century in the formation of Ukrainian national identity their role in the organization of the cultural process of the Baroque era is studied taking into political intellectual confessional and cultural history of Ukrainian.

Key words: history of Ukrainian culture, Ukrainian Baroque era, national identity, socio-political history, Kyiv-Mohyla Academy, Chernihiv literary and philosophical circle.

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Важливою епохою в духовній історії України було українське бароко. Культура українського бароко постає органічною частиною національного простору і включає в себе різні світоглядні структури, стиль мислення, ментальність, українське світосприйняття в цілому. Українське бароко – це час творення Україною культурних вартостей європейського масштабу на засадах власної культури. Невід'ємною частиною культурно-національного

процесу в добу українського бароко (друга половина XVII-перша половина XVIII ст.) була діяльність різних інтелектуальних об'єднань, гуртків, літературно-мистецьких спільнот, членами яких були видатні постаті української історії – Лазар Баранович, Варлаам Ясинський, Йоасаф Кроковський, Рафаїл Заборовський, Інокентій Гізель, Йоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Іван Величковський, Іван Максимович. Ці об'єднання акумулювали творчу енергію, були не лише формами утвердження особистістю своєї інтелектуальної та духовної активності, але й виступали суттєвим засобом розвитку самої культури.

Актуальність статті визначається необхідністю дослідження активності інтелектуальних та літературно-мистецьких об'єднань у просторі культури українського бароко, потребами розуміння механізмів формування інтелектуального середовища в Україні. Значною мірою обличчя української культури в барокову добу формувалося київськими професорами та книжниками, діячами Чернігівського літературно-філософського кола, богословами, церковними діячами, поетами та художниками. Завдяки їх титанічній освітній, духовній діяльності Україна, починаючи з другої половини XVII ст., долучилася до формування загальноєвропейського культурно-історичного простору.

Культурно-історичний процес в Україні другої половини XVII-першої половини XVIII ст., культура українського бароко, історичні й світоглядні засади її розвитку є важливою темою наукових досліджень. До вивчення та інтерпретації національної специфіки й своєрідності культури українського бароко зверталися філософи, літературознавці, мистецтвознавці, історики. Так, важливі матеріали з історії культурно-освітнього та релігійного руху в Україні XVII-XVIII ст. містяться у працях С. Голубєва, М. Сумцова, а також у літописі Самійла Величка. Культура українського бароко, основні вияви культурно-духовного життя України в другій половині XVII-першій половині XVIII ст., особливості барокового

мислення досліджуються Д. Беркофф, А. Макаровим, В. Нічик, Н. Пилип'юк, Я. Стратій, В. Шевченком, В. Шевчуком, Л. Ушкаловим, Н. Яковенко. Однак детального аналізу й поглибленого розуміння потребують питання, що стосуються формування культурного, інтелектуального середовища в Україні другої половини XVII-першої половини XVIII ст., а також з'ясування ролі інтелектуальних та літературно-мистецьких об'єднань у розвитку культури українського бароко та їх впливу на формування української національної ідентичності.

Методологія дослідження. Стаття є прикладом міждисциплінарного дослідження, що передбачає поєднання методологічних підходів філософії, українознавства, літературознавства. Це відкриває перспективу поглибленого розуміння української культури в динаміці її розвитку та у всьому розмаїтті її аспектів (соціальних, інтелектуальних, конфесійних, етнічних тощо), дослідження універсального характеру та історичної специфіки культури українського бароко, конкретизації знань про місце та роль інтелектуальних та літературно-мистецьких об'єднань у культурному процесі доби українського бароко. Для реалізації конкретних завдань авторами залучається потенціал культурно-антропологічного підходу, а також можливості філософської герменевтики.

Метою статті є аналіз діяльності інтелектуальних та літературно-мистецьких об'єднань другої половини XVII-першої половини XVIII ст., з'ясування їх ролі в організації культурного процесу в Україні, в утвердженні високих зразків освіченості в барокову добу. Коло дослідницьких завдань окреслюється також потребами аналізу соціокультурного контексту, особливостей політичної та релігійної культури в другій половині XVII-першій половині XVIII ст., розумінням значимості синтезу традицій православно-руської духовності й цінностей західноєвропейської культури в українському суспільстві, формуванням

поглибленого знання про богословсько-літературно-інтелектуальну історію XVII-XVIII ст.

Формування української модерної нації в другій половині XVII-першій половині XVIII ст., перетворення етнічної спільноти в політичну супроводжувалося становленням ідентифікаційної моделі українства. Основою національної ідентичності українців було православ'я, і саме релігійний чинник спричинив амбівалентність української ідентичності. Християнство у його східному, грецькому варіанті і православна церква визначали зміст і особливості розвитку української культури.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ролі інтелектуальних та культурно-мистецьких об'єднань у доби українського бароко (друга половина XVII-перша третина XVIII ст.) окреслює значимість розуміння суб'єктних характеристик соціокультурного процесу відповідної історичної доби. Такий підхід відкриває перспективи розуміння процесу «зсередини», з позицій особистості, спільноти, об'єднання. Філософію завжди цікавить міра особистісного «наповнення» будь-якої епохи. У своєму реальному русі культурний процес наповнений особистісним змістом, в ньому завжди виражається певна міра свободи, його характер і спрямованість великою мірою визначається дією людської спільноти. Характеристика лише суспільних, інституціональних детермінант людської діяльності і не дає достатніх підстав для пояснення історичної різноманітності різних виявів національної культури.

Бароко – складне й неоднозначне явище в історії української культури. В творчості діячів українського бароко знаходили відбиток трагічність і суперечливість життя, відбувалося усвідомлення складності й невпорядкованості світу. Специфіка українського культурного й філософського життя цього періоду визначалася русько-візантійськими впливами, культурною взаємодією в межах східнослов'янського православного світу. Водночас інтенсифікувалися процеси проникнення в

Україну західноєвропейських форм мислення, що сприяло утвердженню культурних вартостей європейського масштабу. Звісно, українське бароко не було таким універсальним феноменом, як західноєвропейське. Йому притаманні домінування релігійності, перевага елементів духовних над світськими, засвоєння античності через її християнське тлумачення. Європейські культурні впливи, які приходили в Україну, зазнавали своєрідної адаптації й пристосовувалися до потреб і традицій православної культурно-історичної спільноти.

Невід'ємною частиною культурного процесу в Україні другої половини XVII-першої половини XVIII ст. стала діяльність різних об'єднань, гуртків, угруповань, культурних центрів, членами яких були відомі діячі церкви, професори, поети, філософи й художники. Вони були активними учасниками культурного й громадського процесів в Україні в непростий час військових і політичних протистоянь, а у своїй творчості виступали пристрасними прихильниками миру та національної злагоди в Україні. Їх діяльність свідчила про існування в Україні інтелектуальної та духовної еліти, яка робила українську культуру більш відкритою світу.

Центром українського політичного і культурного життя в XVII ст. був Київ, який завдяки діяльності митрополитів Петра Могили, а потім Варлаама Ясинського перетворився в справжній центр української культури. Тут спостерігається розквіт поетичної і літературної творчості, видаються книги, пишуться філософські та богословські трактати. В Києво-Могилянській академії молодь здобуває прекрасну, європейську за рівнем освіту.

Особливе пожвавлення культурного і освітнього руху відбулося в Києві тоді, коли митрополитом став Петро Могила. Відомий історик С. Голубєв писав, що діяльність цього православного ієрарха увінчалася наслідками більш плідними, ніж яких досягли його попередники [4, с.6]. Слід зазначити, що діяльність П. Могили не була винятком для

українського культурного процесу в XVII ст. Вона була суголосною інтелектуальним і духовним пошукам того духовного середовища, яке сформувалося українською інтелігенцією, діячами православної церкви та братського руху. Непересічною історичною подією стало відкриття митрополитом П. Могилою Київської колегії (а згодом і академії). Козацький літописець Самійло Величко пише, що в Могилянській академії «викладають філософію по-римському, а в бібліотеці братській київській повно філософій друкованих і навіть писаних» [1, с. 507]. Києво-Могилянська академія стала центром процвітання таланту і символом високої духовної спільноти багатьох українських інтелектуалів й культурної еліти нації. Вона стала інституцією, яка через освіту формувала, єднала й уніфікувала етнокультурні процеси [8, с. 54].

Бароковий дух доби, висока культура філософського, суспільно-політичного та історичного мислення в Києво-Могилянській академії, атмосфера духовного співробітництва і порозуміння сформували плеяду видатних постатей українській історії та культурі. Це – Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Стефан Яворський, Теофан Прокопович, Георгій Кониський, Артемій Ведель, Максим Березовський, Іван Григорович-Барський, Іван Мирський, Іван Виговський, Іван Мазепа, Пилип Орлик.

Києво-Могилянська академія займала надзвичайно важливе місце в історії української культури XVII-XVIII ст. Вона продовжила традиції гуманістичної діяльності гуртків та культурно-освітніх об'єднань, які функціонували в етнонаціональному просторі українського життя кінця XVI-XVII ст.. Острозький культурно-освітній центр, Замойська академія, академія в Рахові (сучасники називали її Сарматськими Афінами), братські школи визначали значною мірою характер і вектор розвитку української культури. На початку XVII ст. потужним центром культури була Києво-Печерська лавра, де активно діяв гурток високоосвічених людей, заснований Єлисеєм Плетенецьким. Як пише у своєму дослідженні С.

Голубев, це «архімандрит, який любив науку і який оточив себе цілою корпорацією вчених людей» [4, с.280]. Членами цього гуртка були Захарія Копистенський, Йов Борецький, Памво та Стефан Беринди, Тарас Земка, Лаврентій Зизаній, Йосип Кирилович, Олександр Митура, Гаврило Дорофієвич та ін.

Коло справжніх інтелектуалів сформувалося в Академії навколо митрополита Петра Могили. Завдяки діяльності Петра Могили та його однодумців Київ перетворився в справжній центр культурного життя і символічно підносився до грецьких Атен, де процвітали науки й мистецтва. Об'єднання високоосвічених людей навколо П. Могили відоме в історії під назвою «Києво-Могилянський Атеней». До нього входили філософи Сильвестр Косів і Йосип Кононович-Горбацький, поети Афанасій Кальнофойський, Софроній Почаський, Йосип Калимон, Теодозій Баєвський, Хома Євлевич та ін. Помітну роль у київському гуртку відіграв Лазар Баранович: він викладав у Києво-Могилянській академії поезію і риторику, а з 1650 року був ректором академії та ігуменом Богоявленського братського монастиря.

В XVII ст. підвищується авторитет латино-польської освіченості: в «Києво-Могилянському Атеней» формується особливий феномен латиномовної та полонимовної поезії, а латина й польська мова починають використовуватися значною мірою як мови українські літературні. Польською писав Афанасій Кальнофойський, його відомий твір «Тератургима, або Чуда» містив цінні документальні свідчення про Київський Акрополь. Латинською та польською мовами віршували Теодозій Баєвський, Симеон Полоцький, Олександр Бучинський-Яскольд, Лаврентій Крщонович, Стефан Яворський, Іван Орновський. До гуртка Петра Могили належав Софроній Почаський, який у своєму творі «Євхаристеріон, або Вдячність» проголошує народження в Києві «Руського Парнасу».

Видатні історичні постаті, що належали до кола Петра Могили, засвідчили своєю діяльністю формування в Україні інтелектуальної та літературної еліти, яку вже не можна було назвати «дурними русинами». Саме ця еліта стає головною силою культурних процесів в Україні. В 50-і роки XVII ст., після смерті Петра Могили, в стінах Київського колегіуму продовжував працювати гурток професорів і церковних інтелектуалів. Провідна роль у його функціонуванні належала Лазарю Барановичу, Інокентію Гізелю, Йоаникію Галятовському, Феодосію Софоновичу, Софронію Почаському, Єпіфанію Словеницькому, Ісайї Трохимовичу-Козловському, Йосипу Кононовичу-Горбацькому, Ігнатію Оксентовичу-Старушичу, Варламу Ясинському, Антонію Радивиловському, Теофану Прокоповичу.

Діяльність однодумців та сподвижників П. Могили свідчить про те, що в Україні формувалось соціокультурне середовище, сприятливе для поширення зразків високої освіченості. Зусиллями київських інтелектуалів, літераторів, церковних діячів формувався простір європейської культури та європейських культурних цінностей. Але відбувалось це на власній етнічній основі й зберігаючи власні духовні традиції (православної духовності).

Після смерті П. Могили високі зразки культури, своєрідну «культурну програму» впроваджували в освітнє та інтелектуальне життя Києва послідовники і однодумці київського митрополита – київські богослови, професор й викладачі академії.

Талановитих людей і непересічних особистостей свого часу збирає навколо себе в Києві митрополит Варлаам Ясинський – український церковний діяч, митрополит, а в 1667-1673 роках ректор Києво-Могилянської академії. Серед них – С. Яворський і Д. Туптало. На прохання В. Ясинського не усамітнюватися, а повернутися в Київ для «викладу високих наук у київських школах на славу Богу, для розширення

православної церкви, а ворогам на заздрість» [1, с.507] у Київ приїжджає відомий освітній діяч Прокіп Колачинський. Духовними сподвижниками київського митрополита були Кирило Филімонович, Йоасаф Кроковський, Гедеон Одорський, Гаврило Чужинський, художник Іларіон Мигура. Це був один з найкращих періодів у розвитку Київської академії.

Активним був науковий осередок в Києво-Могилянській академії за часів ректорства Йоасафа Кроковського. За безпосередньої участі Й. Кроковського в 1700 році вийшла третя книга Д. Туптала «Життя святих». Як пише С. Величко, «вийшла вона з києво-печерської друкарні за архімандритства отця Іосафа Кроковського і наповнила духовною радістю серця цікавих книжних людей» [1, с. 600]. В академії викладав у цей час С. Яворський – філософію, богослов'я, поетику, риторику. Він також – прекрасний поет, автор панегіриків, присвячених гетьману І. Мазепі і В. Ясинському.

Можна стверджувати, що вже в XVII ст. зусиллями професорів і вихованців Києво-Могилянської академії формується феномен «київської відкритості». А творення високої інтелектуальної та філософської культури стало можливим завдяки усвідомленню високої цінності освіти й культури в барокову добу. При цьому інтелектуали-богослови Києво-Могилянського кола поєднували усталені канони релігійного мислення і високого рівня «київську ученість».

Транслявання християнського досвіду на український ґрунт могилянськими книжниками другої половини XVII ст. відбувалося через поєднання латинської і грецької церковних традицій. Як зазначає Н. Яковенко, «далеко не останню роль у тому, що латинська продукція стала частиною інтелектуального ландшафту, зіграло те, що могилянські автори другої половини XVII століття, на відміну від своїх попередників, були вже «людьми друкованої книжки», а не читачами кирилических списків» [14, с. 12]. Завдяки своїй освіті вони долучалися до творення відкритого до

культурних впливів інтелектуального середовища. На жаль, розквіт київської ученості не був тривалим, з часом його змінив православна ортодоксальність.

Спалах інтелектуальної та духовної енергії в стінах Києво-Могилянської академії спостерігається і 30-і роки XVIII ст., за часів митрополита Рафаїла Заборовського. Слава про академію шириться Європою: сюди приїжджають учитися серби, греки, багато студентів було з Росії та Білорусії, вчилися також вихідці з Угорщини, Болгарії, Далмації, Чорногорії. А найкращих студентів Р. Заборовський за свій рахунок відправляв учитися за кордон. За покровительства Р. Заборовського в академії виникає цікаве науково-літературне об’єднання, учасниками якого були Митрофан Довгалецький, автори поетик – Сильвестр Ляскоронський, Павло Конюсевич, Сильвестр Добрина, Тимофій Александрович, Гедеон Слонимський, Георгій Кониський. Видатними постатями цього часу були філософ Стефан Кулябка – внук гетьмана Данила Апостола, а також ерудит і знавець багатьох мов (у тому числі й єврейської) Симон Тодорський. Наукова, літературна, педагогічна діяльність видатних постатей, що входили науково-літературного об’єднання в Києво-Могилянській академії, була досить знаковою для української культури першої половини XVIII ст. Сама атмосфера академії формувала особистість – самостійну незаангажовану, багатомовну, не обтяжену комплексом культурної неповноцінності, далекою від конфесійної замкнутості й категоричності мислення. Така особистість усвідомлювала потребу в досягненні духовної єдності українського суспільства особливо тоді, коли загострювалася конфронтація між православними і католиками, православними та уніатами, відбувалися політичні та військові протистояння. Тому цінності християнської любові й духовного співробітництва, на які орієнтувалися члени інтелектуальних і

літературно-мистецьких об’єднань в Україні, були надзвичайно актуальними для свого часу.

Трагічні події Руїни в Україні накладали свій відбиток на характер культурного процесу в другій половині XVII ст. Частиною українського суспільства, передусім діячами православної церкви, літераторами та інтелектуалами усвідомлювалася гірка істина, що кровопролитні війни, збройна боротьба прихильників різних політичних сил і орієнтацій поставили Україну на межу національної катастрофи. Досить показовою для періоду Руїни стає діяльність літературно-мистецького об’єднання, на чолі якого стояв видатний діяч української православної церкви, поет, архієпископ Чернігівський Лазар Баранович.

У другій половині XVII ст. навколо Л. Барановича утворюється своєрідне угруповання високоосвічених людей, яке увійшло в історію української культури під умовною назвою «Чернігівське літературно-філософське коло» або «Чернігівські Афіни», або «коло Лазаря Барановича» [7, с. 29]. Це стало важливою подією в духовному та політичному житті України на тлі збройної боротьби, відсутності єдності в українському суспільстві. Після того, як Л. Баранович у 1656 році став Чернігівським архієпископом, Чернігів перетворюється в один потужних осередків української культури. А сам Л. Баранович «...у галузі літератури виступав главою і керівником освітнього і патріотичного гуртка письменників» [10, с. 1].

А. Макаров називає Чернігівське коло діячів культури «колом Лазаря Барановича», оскільки не всі його члени жили в Чернігові, а більшість – у Батурині, Львові, Києві, Слущку, Полтаві, Харкові та інших містах [10, с. 29]. Наприклад, І. Гізель, хоч і не жив у Чернігові, але дуже тісно співпрацював з діючим там гуртком учених і літераторів. Досить активним було листування між І. Гізелем і Л. Барановичем. Так само активно

листується Л. Баранович з В. Ясинським, Ф. Софоновичем, С. Полоцьким, Й. Галятовським [3, с. 61-126].

В часи Руїни Л. Баранович виступав як авторитетний і послідовний прихильник миру та злагоди в Україні. Він пише листи гетьманам Ю. Хмельницькому, І. Брюховецькому, Д. Многогрішному, І. Мазепі. В роки хаосу війни XVII ст. Л. Баранович був не лише церковним діячем, але й авторитетним політичним діячем, до думки якого прислухалися гетьмани й полководці. Спостерігаючи у й усвідомлюючи згубні наслідки війни, Л. Баранович закликає сильних світу покладатися не стільки на зброю, скільки на Христову зброю – хрест і таким чином, прагнути миру, прислухатися до голосу своєї совісті [3, с. 63]. Власне, темі побудови нового життя – без воєн і кровопролиття і виховання нової людини (нового Адама) на основі християнської любові та смирення присвячені головні богословські праці Л. Барановича – Меч духовний» (1666) і «Трубы словес проповедных» (1674).

Слід відзначити, що ідеї та думки Чернігівського архієпископа знаходили живий відгук у сучасників: українське суспільство знемагало від нескінченних воєн і братського розбрату, від дій кількох одночасно гетьманів, які знищували людей і свою землю, та їх іноземних покровителів. Навколо Чернігівського архієпископа об’єдналися його друзі та однодумці, з якими він учився, а потім працював у Київській колегії. Це філософи, богослови, відомі поети, письменники й релігійні діячі – Інокентій Гізель, Феодосій Софонович, Йоаникій Галятовський, Антоній Радивилівський, Данило Туптало (Димитрій Ростовський), Лаврентій Крщонович, Іван Щирський, Іван Максимович, Іван Величковський, Петро Армашенко, Олександр Бучинський-Яскольд, Іван Орловський та ін. Тісні стосунки з діячами чернігівського кола мали С. Яворський і київський митрополит В. Ясинський. Ймовірно, до кола Л. Барановича належав також і поет Климентій Зиновіїв. Загалом, можна стверджувати, що та

атмосфера київського інтелектуального та духовного життя, яка сформувала самого Л. Барановича, знайшла продовження і в Чернігові.

Л. Баранович зробив багато для того, щоб Чернігів став одним із основних культурних центрів в Україні. Завдяки його зусиллям Чернігівська кафедра стає незалежною від Київського митрополита. Надаючи великого значення освіті та освіченим людям у суспільстві, Л. Баранович відкрив у Чернігові колегію за зразком Київської. У цій справі Чернігівського архієпископа підтримував Іван Максимович.

Діяльність Л. Барановича та його кола відбувалася в складний для України історичний час. У листі до І. Гізеля (1668) Л. Баранович висловлює сподівання на те, щоб «врятований Богородицею світ подарував мирові мир» [3, с. 71]. Жодна помітна політична подія в Україні другої половини XVII ст. не проходила повз його уваги. Найбільше українського мислителя й церковного діяча вражала Руїна, яка настала після війни. Те, що в державі відсутня злагода, Баранович пояснює затьмаренням душі й розуму українців.

Водночас Л. Баранович був і впливовим політиком: ставши Чернігівським архієпископом ще за життя Богдана Хмельницького, він відіграв провідні ролі в житті православної церкви Гетьманщини та всього українського суспільства. У важкі моменти української історії (війна, кровопролиття, турецькі навали) Л. Баранович приймав рішення, важливі як для національної церкви, так і для української спільноти. Однак за будь-яких умов він був переконаний, що зброя і меч не можуть бути достатнім аргументом у протистоянні світові зла і неправди. На його думку, перемогти ворогів і душевних, і тілесних можна лише Мечем духовним, тобто Словом Божим. Меч духовний дає злагоду, любов, радість і мир [3, с. 63].

Л. Баранович був не лише ієрархом православної церкви, він ще й прекрасний поет, який у своїх віршах проводить свою громадянську

позицію: він закликає людей не лише до спокути, але й до національного єднання й до боротьби з ворогами (татарами). Показовим є ставлення Л. Барановича до встановлення українсько-польських взаємин у часи загострення. Польська дослідниця Т. Хинчевська-Геннель вважає, що Л. Баранович усвідомлював значущість контактів між українськими та польськими діячами барокової доби, і в написаній ним польською мовою «Аполлоновій лютні» наполегливо закликав до єдності польсько-української.

Ідеї й політика Л. Барановича знаходили підтримку серед його однодумців, які складали коло Л. Барановича. Так, до кола чернігівських поетів належав О. Бучинський-Яскольд, якого С. Величко називає козацьким панегіристом. З колом Л. Барановича пов'язані творчість і доля одного з найвідоміших поетів українського бароко – Івана Величковського. Він - ерудит, знавець літератури античної Греції та Риму, західноєвропейської ренесансної культури. Баранович потребував освічених людей, які добре володіли латиною і тому залучив Величковського до роботи в чернігівській друкарні. Саме в Чернігівському осередку Величковський сформувався як поет, про що свідчить тематична спорідненість його творів та інших чернігівських поетів (у його творчості переважають теми філософські та морально-повчальні).

У 80-і роки XVII ст. у друкарні Л. Барановича працював Л. Крщонович. Він писав присвяти до видань, прикрашаючи їх власними гравюрами. З під його пера вийшов панегірик, присвячений Л. Барановичу («Воскреслий фенікс»). У Чернігові розгорнулася також діяльність відомих церковних діячів та літераторів XVII ст. – Й. Галятовського та Д. Туптала. Незважаючи на те, що Д. Туптало не сприймав повністю атмосферу Чернігівського літературно-філософського кола, саме в Чернігові з ініціативи Л. Барановича він видав «Руно орошене», написав свої відомі «Четї-Мінеї». Одну з причин нетривалого перебування Д. Туптала в

Чернігові дослідники вбачають в особливостях світогляду Туптала: маючи нахил до схимництва й відлюдництва, він, очевидно, не міг повністю сприймати атмосферу активного життя, яке кипіло навколо Л. Барановича [10, с. 49].

Тісні дружні стосунки встановилися між Л. Барановичем і С. Яворським, незважаючи на те, що останній більшу частину свого творчого життя провів у Києві. Свої поетичні твори в Чернігові видавали також відомий український поет І. Орновський («Муза Роксоланська» і П. Армашенко («Театр довговічної слави»).

Після смерті Л. Барановича Чернігівське філософсько-літературне коло розпалося. Шляхи учасників цього об'єднання розійшлися, але справу Л. Барановича підтримав І. Максимович, про якого С. Величко пише, що той є «муж значний і премудрий» [1, с. 537]. З 70-х років XVII ст. він займає посаду чернігівського архімандрита і відкриває в Чернігові колегію за зразком Київської, реалізувавши мрію самого Л. Барановича. В Чернігові І. Максимович реалізувався також як поет, у Чернігівській друкарні «випустив у світ великою своєю працею всілякі корисні людському життю книги» [1, с. 540]. Проте Максимовичу не були притаманні організаторські здібності, які були в Барановича, він не зумів об'єднати чернігівських поетів. А із занепадом Чернігівської друкарні в 20-30-і роки XVIII ст. послаблюється активність поетичної спільноти в Чернігові, з неї виходять І. Величковський та І. Орновський. Проте в різні періоди існування культурного осередку в Чернігові тут працювали й творили такі видатні постаті української культури XVIII ст., церковні діячі й прекрасні поети, як Антоній Стаховський, Іван Некрашевич, Амвросій Дубневич. Вони зробили вагомий внесок у розвиток культури українського бароко.

Слід відзначити, що вже з другої половини XVIII ст. час інтелектуальних і літературно-мистецьких об'єднань проходить. Можливо,

це було пов’язано з тиском Російської державної машини в XVIII ст., а можливо втрачали свою цінність зразки барокового мислення: літературної еліти вже не було, а вчена поезія стає для загалу незрозумілою, відстає від потреб життя і перетворюється в анахронізм. Як наслідок такі об’єднання перестають бути частиною українського культурного й духовного життя. Натомість настає час видатних індивідуальностей, найяскравішим і найгеніальнішим з яких є Григорій Сковорода.

Висновки. Діяльність інтелектуальних та літературно-мистецьких об’єднань другої половини XVII-першої половини XVIII ст. є важливою частиною української історії. Їх активність пов’язана з поширенням освіти в Україні, блискучим розквітом літературної та поетичної творчості, утвердженням європейських зразків культури і європейських цінностей за умови збереження етнічних і духовних основ власної культури.

Факт існування таких об’єднань в історії української культури, їх активність у найбільш важливі і суперечливі періоди української історії є свідченням того, що в Україні в XVII-XVIII ст., так само як і в Західній Європі, суб’єктом багатьох культурних процесів виступає спільнота близьких за інтересами, заняттями, інтелектуальними пріоритетами людей, товариство однопумців.

В Західній Європі моделями такої культурної спільноти в різний час стали Платонівська академія в ренесансній Італії, гуртки гуманістів, вчені товариства в Німеччині та Польщі, а в Україні – братські організації, освітні гуртки в Києві, Острозі, Замості, Чернігові. Однак якщо в Західній Європі такі моделі мали переважно культуроцентристську, світську спрямованість, то в українській культурі другої половини XVII-першої половини XVIII ст. чіткого розмежування світських і духовних елементів не відбулося, домінантною духовною силою українського життя залишалася православна церква. Тому гуманістична і барокова свідомість

розвивалися в Україні в межах християнського мислення і в національно специфічних формах.

Існують також відмінності між характером культурно-освітніх об'єднань в Україні першої половини XVII ст. і товариствами та гуртками другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Якщо на початку XVII ст. блискучі діячі української культури – Йов Борецький, Памво і Стефан Беринди, Мелетій Смотрицький, Лаврентій і Стефан Зизанії, інтелектуали кола Петра Могили закладали основи нової освіти й культури, то починаючи з другої половини XVII ст. видатні постаті української історії – Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Інокентій Гізель, Стефан Яворський, Варлаам Ясинський демонстрували своїм життям і творчістю значимість духовної співпраці, концентрації зусиль навколо потреби досягнення миру й єдності в українському суспільстві, важливість дотримання християнських цінностей. Вони були носіями високих зразків інтелектуальної й духовної культури, насиченої ідеями високої моральності й естетичної довершеності – культури українського бароко.

В добу українського бароко сформувалася плеяда видатних культурних діячів, які вели живий діалог із Заходом (Києво-Могилянська академія), знали багато мов, орієнтувалися на західні освітні зразки, їх творчість стала частиною загальноєвропейського і загальнослов'янського руху і при цьому вони не відривалися від основ української духовної культури, від православної духовності. На жаль, вже в другій половині XVIII ст. на зміну атмосфері високого інтелектуального, філософського і літературного життя, творчої розкнутості, естетичного злету (козацьке бароко) прийде філософія ізоляції, етнічної замкнутості, що покладе край прагненням діячів бароко утвердити в Україні європейську культуру.

Особливого значення й звучання набували ідеї діячів українського бароко про необхідність консолідації, порозуміння, єднання людей в період Руїни, в час, коли Україна перебувала в стані громадянської війни, а

українське суспільство було розколотим і деморалізованим. Апелюючи до високої моральності й християнської духовності, діячі українського бароко шукали філософсько-релігійну відповідь на актуальні проблеми українського життя й шляхи досягнення громадянського миру в Україні. Загалом йшлося про духовну єдність і консолідацію українського етносу як головну умову національного життя і національної культури.

Література

1. Величко С.В. Літопис. Т.2. / пер. з книжн. укр. мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчук; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991. 1016 с.
2. Величковський І. 1972. Твори / підгот.тексту та коментар В. П. Колосової та В. І. Крекотня; відп.ред. Л. Є. Махновець. Київ: Наукова думка, 1972. 191 с.
3. Вибрані листи Лазаря Барановича. Чернігівські Атени / передм., упорядк. текст. матер. А. М. Макарова. Київ : Мистецтво, 2002. 173 с.
4. Голубев С. Т. Київський митрополит Петро Могила і його співдвижники. (Досвід історичного дослідження). Т.1. Київ: Тип. С.В. Кульженко, 1898. 10043 с.
5. Горобець В. М. Українська держава другої половини XVII-XVIII ст.: політика, суспільство, культура. К: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.
6. Когут З-Є. Коріння ідентичності. Студії ранньомодерної та модерної історії України. К: Критика, 2004. 343 с.
7. Макаров А. 2002. Пророцтво Лазаря Барановича. Чернігівські Афіни / передм., упор.тексту А. М. Макарова. К: Мистецтво, 2002. 152 с.
8. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Укр. центр духовної культури, 1997. 328 с.

9. Плохій С. Царі та козаки. Загадки української ікони. К: Критика, 2018. 160 с.
10. Сумцов Н.Ф. Лазарь Баранович. К истории южно-русской литературы XVII века. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого. 1885. Вып.1. С. 1. 188 с.
11. Шевчук В.О. Співці музи Роксоланської в Чернігові. Чернігівські Афіни. Передм., упор. текст. мат. А. Макарова. К: Либідь, 2004. 246 с.
12. Щербак В. О. Роль козацтва у становленні етнічної свідомості українців (друга половина XVI-середина XVII ст.). Сторінки історії. 2020. Вип. 51. С. 9-24.
13. Ушкалов Л. 2019. Література і філософія: доба українського бароко. 2-е вид. стер. Харків: Майдан, 2019. 416 с.
14. Яковенко Н.М. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2022. 326 с.